

УДК 37.015.311

Методологічні аспекти національно-патріотичного виховання в умовах прискорення освітньої мобільності

METHODOLOGICAL ASPECTS IN NATIONAL PATRIOTIC EDUCATION IN THE CONDITIONS OF ACCELERATION OF EDUCATIONAL MOBILITY

ШВИДУН Людмила – старший викладач кафедри дошкільної та початкової освіти, Комунальний заклад вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради», вул. Володимира Антоновича, 70, м. Дніпро, 49006, Україна

SHVYDUN Liudmyla – Senior Lecturer, Department of Preschool and Primary Education, Communal Institution of Higher Education «Dnipro Academy of Continuing Education» of Dnipropetrovsk Regional Council», 70, Volodymyr Antonovych St., Dnipro, 49006, Ukraine

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-7286-8103>

DOI

Анотація. Стаття присвячена феномену освітньої мобільності в опціях екстремальної ситуації та глибинних соціокультурних трансформацій ХХІ століття. Зазначено, що сучасні дослідники мобільності сходяться у поглядах щодо можливого двоякого впливу освітньої мобільності на життєдіяльність суспільства та людини. Розглянуто актуальну проблему неповернення частини українських біженців, які через різні міжнародні освітні програми стали учасниками зовнішньої освітньої мобільності. На думку автора, вивчаючи освітню мобільність, її характер, проблеми, ризики можливого переродження в міграцію, варто брати до уваги мотиваційну складову, менталітет, аксіологічні чинники. Акцентовано увагу на основних моделях та сценаріях можливої поведінки людини в чужорідному культурному середовищі. Виокремлено, що «справжня» мобільність керується не егоїстичними бажаннями чи меркантильними інтересами, а розумінням необхідності набуття нових знань, досвіду для його актуалізації у своїй країні. Тому, чим вищий рівень національно-патріотичного виховання, тим менший відтік висококваліфікованих спеціалістів. Віднесено до гострих проблем, які потребують оперативного вирішення, питання щодо формування національної свідомості, патріотизму на новітніх теоретико-практичних досягненнях демократичних країн світу. Наголошено, що екстремальна ситуація автоматично не вирішує проблем національно-патріотичного виховання. Воно має здійснюватися на всіх рівнях національної освіти, стати ядром гуманітарної політики держави й забезпечувати гармонійний та цілісний розвиток особистості. Важливо, щоб зміст і форма національно-патріотичного виховання відповідали один одному. Наголошено, що зміст національно-патріотичного виховання повинен охоплювати національні ідеї, які можуть проявлятися через культуру, звичаї, мову, історію, релігію, обряди тощо. Тому існує гостра необхідність пошуку нових ефективних форм і методів, спрямованих на боротьбу з формалізмом у вихованні, що сприятиме формуванню людини-патріота, яка, будучи учасником освітньої мобільності, зможе інтегруватися в новий для неї соціокультурний простір і не стане шукачем щастя в чужому краї.

Ключові слова: освіта, виховання, національно-патріотичне виховання, освітня мобільність, екстремальна ситуація, методологічні аспекти, зміст та форма.

Summary. The article is devoted to the phenomenon of educational mobility, which takes place in the options of an extreme situation and deep socio-cultural transformations of the 21st century. It is noted that modern mobility researchers agree on the possible two-fold impact of educational mobility on the life of society and a person: it can have both positive results and create many dangers and challenges. The actual problem of the non-return of a part of Ukrainian refugees who, through various international educational programs, became participants in external educational mobility, was considered. In the author's opinion, when studying educational mobility, its nature, problems, risks of possible transformation into migration, it is worth taking into account the motivational component, mentality, and axiological factors. Attention is focused on the main models and scenarios of possible human behavior in a foreign cultural environment. It is highlighted that «real» mobility is not driven by selfish desires or mercantile interests, but by an understanding of the need to acquire new knowledge and experience for its actualization in one's country. Therefore, the higher the level of national-patriotic education, the smaller the outflow of highly qualified specialists. Issues related to the formation of national consciousness, patriotism based on the latest theoretical and practical achievements of the democratic countries of the world are classified as acute problems that require prompt resolution. It was emphasized that an extreme situation does not automatically solve the problems of national-patriotic education. It should be carried out at all levels of national education, become the core of the humanitarian policy of the state and ensure harmonious and integral development of the individual. It is important that the content and form correspond to each other. It is emphasized that the content of national-patriotic education should include national ideas that can be manifested through culture, customs, language, history, religion, rituals, etc. Therefore, there is an urgent need to find new effective

forms and methods aimed at combating formalism in education, which will contribute to the formation of a patriotic person who, as a participant in educational mobility, will be able to integrate into a new socio-cultural space for him and will not become a seeker of happiness in a foreign land.

Key words: *education, upbringing, national-patriotic education, educational mobility, extreme situation, methodological aspects, content and form.*

Вступ. Глибинні соціокультурні трансформації ХХІ століття зумовили виникнення принципово нових форм організації життєдіяльності, які, насамперед, пов'язані з переорієнтацією на реалізацію гуманістичних цінностей, вирішення глобальних проблем інформаційного суспільства та суспільства знань як якісно нового, мобільного етапу розвитку сучасної цивілізації.

У таких умовах посилився науковий інтерес до феномену мобільності, що, на нашу думку, пов'язано, насамперед, із розглядом її як провідної властивості життєдіяльності людини в сучасному динамічному світі, масштаби якої розширюватимуться з огляду на інтеграційні процеси. Сучасні дослідники мобільності єдині в поглядах щодо значення феномену освітньої мобільності. З одного боку, він може нести позитивні результати, з іншого – продукувати чимало небезпек та викликів. У контексті нашого дослідження вбачаємо взаємозв'язок між мобільною поведінкою людини, мобільністю, мотивацією, національно-патріотичним вихованням. У сучасних українських реаліях національно-патріотичне виховання має стати одним із головних чинників національної безпеки держави, дієвим інструментом подолання багатьох викликів та загроз.

Аналіз останніх досліджень. Філософські аспекти мобільності обґрунтували дослідники Л. Сокурянська, О. Дейнеко, О. Максимович, Д. Свириденко, Н. Латуша, Л. Сушенцева. Мобільність була предметом вивчення С. Семерікова, М. Слюсаревського, А. Стрюка, М. Стрюка, С. Терепищого, Л. Фамілярської, І. Хом'юк. Філософсько-світоглядні, освітньо-педагогічні чинники становлення та розвитку національно-патріотичного виховання досліджували В. Кульчицький, С. Русова, К. Левківський, Л. Медвідь, Ю. Руденко, В. Скуратівський, В. Шинкаренко. Певні наукові дослідження розуміння викликів екстремальних ситуацій наявні в роботах А. Єрмоленка, В. Климчука, В. Шинкарук, Р. Кобця, О. Білого, С. Пролеєва, М. Поповича, Н. Радіонової, В. Козловського та інших.

Ми зробимо спробу розкрити роль та значення впливу національно-патріотичного виховання на вирішення проблем освітньої мобільності в методологічному контексті.

Мета статті – розкрити основні методологічні аспекти феномену національно-патріотичного виховання в контексті його впливу на поведінку індивіда, учасника освітньої мобільності, доведення актуальності та важливості феномену національно-патріотичного виховання для пошуку відповідей на ризики освітньої мобільності. Для досягнення мети на різних етапах дослідження проаналізовано основні методологічні аспекти національно-патріотичного виховання, нормативні документи, педагогічну, філософську, довідкову літературу з питань мобільності та національно-патріотичного

виховання з подальшим їх аналізом, синтезом, систематизацією, узагальненням.

Виклад основного матеріалу. Наше сьогодні характеризується, з одного боку, продовженням входження національної освітньої системи до європейського освітнього простору, у якому мобільність освіти є принциповою його характеристикою, на формування якого спрямований, зокрема, Болонський процес. З іншого – маємо реалії війни, необхідності захисту України від російського вторгнення. В обох ситуаціях мобільність розглядається як ключове поняття. Російсько-українська війна, яку ми розглядаємо як екстремальну життєву ситуацію, прискорила процеси мобільності, у тому числі освітньої, а також сприяла загостренню мобільних ризиків. «... в сучасних українських реаліях відбулися зміни акцентів з гносеологічного на онтологічний та навіть на екзистенційний. Освітня подорож з планованого освітнього проекту підвищення кваліфікації, перетворилася на втечу від війни та вимушену адаптацію до іншого освітнього простору. Одним із основних завдань, що постає перед освітянами, як зберегти власну популяцію молоді, не загубити її за лаштунками європейських освітніх студій, що зробити для того, щоб освітня мобільність не перетворилася на освітню еміграцію» [9, с. 117]. Зокрема, досить тривожними є «дані соціологічного опитування Центру Разумкова, проведеного на пунктах пропуску через державний кордон України протягом 15 березня – 01 квітня 2022 року свідчать, що майже 10% респондентів з числа біженців не планують повертатися до України після закінчення війни, 11% опитаних – ще не визначилися» [9, с. 117].

Розглянемо детальніше специфіку освітньої мобільності, мобільну поведінку людини з погляду проживання індивідом екстремальної ситуації. Дослідник М. Гайдеггер доводить, що «існування людини у зовнішньому світі обумовлено вимірами її внутрішнього буття, що пронизано особливим ставленням («піклуванням») до самої себе» [12]. На думку дослідника С. Макєєва, «мобільна поведінка завжди і в будь-якому разі раціональна, адже без особливих труднощів можна визначити цілі та мотиви, які індивіди усвідомлюють, а також варіанти, які вони вибирають, перш ніж змінити позицію. Разом з тим існують певні протиріччя. Не завжди поведінка орієнтована на свідомо запропоновані цілі, зумовлена добре усвідомленими потребами й інтересами. Немотивовані вчинки, поспіхом прийняті рішення також можуть викликати, і справді викликають, переміщення» [5, с. 176–177]. Можемо підсумувати, що «мобільна поведінка – це складний процес вибору цілей переміщення, спроб здійснити їх, а також процес своєчасних змін у програмі дій» [5, с. 177]. Тому окремим напрямом дослідження має виступати формування та розвиток мобільної поведінки людини в умовах екстремальної ситуації, яка, на наш погляд,

може бути представлена двома моделями. Перша модель передбачає пріоритет матеріальних цінностей та власної безпеки, не маючи можливості їх задовольнити, така людина може потрапити в пастку дезорієнтації, депресії, зневіри, апатії, спустошення, втрати життєвих орієнтирів та цінностей.

Друга модель проживання людиною екстремальної ситуації передбачає протилежний сценарій її поведінки. «... справа не в тому що ми робимо в житті, а в тому, як ми сприймаємо власний життєвий проєкт, які цілі ставимо і які засоби обираємо для досягнення цих цілей. Можна бути продавцем, таксистом і бути гідною людиною, патріотом, а можна бути урядовцем чи бізнесменом, який не вірить в свою країну і не пов'язує з нею ані свого майбутнього, ані майбутнього своїх нащадків» [10, с. 146]. Російська агресія та повномасштабна війна призвели до «яскравого сплеску патріотичної свідомості й масового героїзму українського народу, який обстоює не лише свою свободу й суверенітет у двобої з ворогом; вияву небаченої досі жертвовності українців, яких об'єднала спільна біда і гордість за свій народ, за самих себе й відповідальність перед людством» [1, с. 9].

«В основі мобільності людини, що проживає життя в умовах екстремальної ситуації, може бути «мотивація виживання» або ж становлення буття всупереч загрози небуття тобто «мотивація зростання» [9, с. 120]. Людина, що є представником першої моделі поведінки, ставши, під впливом зовнішніх негативних чинників, учасником освітньої мобільності, може мати велику спокусу перейти у статус мігранта. Тому, вивчаючи освітню мобільність, її характер, проблеми, ризики можливого переродження в міграцію, варто брати до уваги мотиваційні аспекти, менталітет, аксіологічні чинники. «... ставлення особистості до Батьківщини відображає її соціально-психологічну позицію. ... саме ставлення пов'язане з такою характеристикою психіки, як ментальність. Ментальність створює для людини можливість ототожнювати себе з певним народом, певною культурою, тобто виявляти свій менталітет. Менталітет складає філософсько-психологічну основу патріотизму, оскільки формується в процесі співставлення культур різних цивілізацій» [6, с. 131]. Людина, будучи учасником міжнародної мобільності, перебуває в чужому для неї соціокультурному просторі, який певним чином впливає на її культурну ідентичність. Сила такого впливу, насамперед, залежить від самої людини, її внутрішнього стану щодо культури Іншого, духовного стержня, життєвих цінностей, гнучкості, рухливості її свідомості. Сучасні науковці виділяють чотири основні сценарії поведінки людини в чужорідному культурному середовищі, які людина може виявляти у процесі мобільності:

- асиміляція: ... орієнтація на заміщення наявних культурних цінностей новими, поглинання домінантною групою, ідентифікація із новою культурою;

- сепаратизм, сегрегація: ... меншість відкидає культуру більшості й зберігає свою культурну ідентичність;

- маргіналізація: ... людина не ідентифікує себе із жодною з двох культур через відсутність можливості

або бажання меншості щодо культурної ідентифікації (глибинне несприйняття засад іншої культури, неможливість виявлення своєї культурної ідентичності тощо);

- інтеграція: ... збереження власної культурної спадщини, вкупі із доброзичливим ставленням до нової культури, плідна ідентифікація із обома культурами [11, с. 181].

Останній сценарій поведінки людини розкривається через національну самосвідомість та національну ідентичність, «без стійкої національної ідентичності, виховної патріотичної роботи, інноваційні групи будуть тяжіти до вже сформованих модернізаційних центрів світу на шкоду залишеній Вітчизні, приреченій стати «зоною забуття» [4, с. 372]. Варто пам'ятати, що «...мобільність у її «справжньому» розумінні, не повинна бути засобом вирішення насущних задач або утилітарних проєктів, набуваючи форми міграції, а бути засобом реалізації етапу життєвого проєкту, в якому особистість керується бажанням оновити свій евристичний потенціал та повернутись в свою країну для його актуалізації» [10, с. 146]. Тому пошук шляхів подолання викликів трансформації освітньої мобільності в міграцію спонукав нас звернутися до методологічних аспектів національно-патріотичного виховання. Орієнтація освітньої мобільності на національно-патріотичне виховання може забезпечити поворот у ціннісних та життєвих проєктах особистості, розвиток культури й освіти, сприяти подоланню духовної кризи, стати актуальним напрямом подальшої цивілізаційної еволюції. Науковці єдині в поглядах, що методологічний аналіз національно-патріотичного виховання, його діалектику необхідно здійснювати в рамках історичного та логічного методів пізнання. Аналіз історії становлення, розвитку систем виховання найрозвиненіших країн світу показує, що надзвичайно велика увага в них приділялася ролі та значенню феномену національного виховання. Протилежна ситуація склалася й існувала протягом не одного століття в українському соціумі, у якому процес формування національного виховання відбувався в часи, коли саме поєднання слів «українська нація» було під заборонаю. «... до сьогодні українська освіта не мала переконливої і позитивної україноцентричної традиції, досвіду щодо виховання патріотизму в дітей та молоді, у попередні часи боялися взагалі терміну «національний», а «патріотичне виховання» сприймали винятково в етнонародному або неорадянському вимірі» [8]. Формалізм у питаннях виховання може призвести до застою, духовної кризи та деградації людини й суспільства. Російсько-українська війна сприяла переходу феномену національно-патріотичного виховання до нового, якіснішого етапу розвитку, змінила його парадигму, наповнила змістову сторону новими, більш дієвими формами та методами. Адже «у вирі буремних подій сьогодення опинилися і враз стали реальними патріотами всі – від мужніх воїнів, які ціною власного життя виборюють найдорожче – саме право України на існування, її свободу, незалежність і територіальну цілісність, боронять від нової версії фашизму Європу і увесь світ, до відважних волонтерів

і малесеньких українців, які раптово подорослішали і взяли на себе невластиві дітям дорослі ролі» [1, с. 9].

Однак, екстремальна ситуація автоматично не вирішує всі проблеми національно-патріотичного виховання. Воно має здійснюватися на всіх рівнях національної освіти, стати стрижнем гуманітарної політики держави, сприяти забезпеченню гармонійного та цілісного розвитку особистості. Розглянемо детальніше поняття «національно-патріотичне виховання». Термін «нація» має латинське коріння, «natio», що в перекладі означає «рід, плем'я». «Нація – спільнота людей, об'єднана певною назвою, символами, географічним та етносоціальним походженням, історичною пам'яттю, комплексом духовно-культурних і політичних цінностей» [2]. Можемо припустити, що поняття «національне виховання» сформоване симбіозом логіки та філософії буття людини, а елементи педагогічної діяльності певним чином стосуються її життя. Національне виховання розглядається як процес передачі від старшого покоління молодшому певного досвіду, знання, що закріплюється через зміст, форму виховної діяльності. У цьому аспекті вкрай важливо, щоб зміст і форма відповідали одне одному. Зміст, як правило, схильний до мінливості, форма є більш стійкою, однак форма може відставати від змісту. Зміст національно-патріотичного виховання охоплює національні ідеї, які проявляються через культуру, звичаї, мову, історію, релігію, обряди тощо. На думку дослідників цього феномену до XIX століття потреба національного виховання була сформована через побут, культуру, звичаї українського народу. Хоча «... основи нашого національного виховання закладені ще в часи трипільської культури, коли зароджувалися хліборобська діяльність, а поряд із нею писемність і народна творчість. Епоха Київської Русі додала національних ознак, зокрема поява літописів, активне відкриття освітніх закладів різного рівня, релігійна діяльність. Самобутні норми моралі сформувалися в нашому соціумі козацьку добу. Літописець Нестор, В. Мономах, І. Вишенський, П. Могила, висловлюючи свої світоглядні орієнтири, формували основи національної системи виховання» [3, с. 20]. Важливими для розуміння сутності національно-патріотичного виховання в цій площині є погляди

С. Русової, у системі виховання якої чільне місце займає патріотичне виховання, що є частиною національного виховання, «... тісно пов'язане з умовами буття, в яких живе суспільство, зі світоглядом народу, з психологією нації. При цьому національне виховання закладає, так би мовити, ґрунт для відродження душі народу, тоді як патріотичне виховання спрямоване на формування цілісної громадянської позиції – як почуття належності до країни, українського народу, гордості за державу, відповідальності за її долю. Тож специфіка національно-патріотичного виховання, говорячи загалом, полягає в нерозривному та гармонійному поєднанні цих двох аспектів» [7, с. 8].

Висновки. Здійснивши аналіз наукових та нормативно-правових джерел із питань освітньої мобільності, національно-патріотичного виховання, ми прийшли до висновків. Екстремальна ситуація буття людини сприяє (як це не парадоксально) прискоренню феномену мобільності, у тому числі й освітньої, що призводить до загострення багатьох проблем та ризиків. Зокрема, на перший план виходить ризик неповернення частини українських біженців. «Справжня» мобільність керується не егоїстичними бажаннями чи меркантильними інтересами, а розумінням необхідності набуття нових знань, досвіду для його актуалізації у своїй країні. Тому, чим вищий рівень національно-патріотичного виховання, тим менший відтік висококваліфікованих спеціалістів. Пошук нових, ефективних форм і методів, спрямованих на боротьбу з формалізмом, сприятиме формуванню людини-патріота, яка, будучи учасником освітньої мобільності, зможе інтегруватися в новий для неї соціокультурний простір та не стане шукачем щастя в чужому краї. Тому до гострих проблем, які потребують оперативного вирішення, ми відносимо питання щодо формування національної свідомості, патріотизму на новітніх теоретико-практичних досягненнях демократичних країн світу. У цій площині архіважливим є національно-патріотичне виховання, вивчення його методологічної бази, в якій чільне місце відводиться філософії як напрямів наукового пізнання.

Стаття не висвітлює повністю всі аспекти проблеми. Тому питання потребує подальших наукових розвідок.

Список використаних джерел

1. Бондаренко Н. В., Косянчук С. В. Національно-патріотичне виховання у контексті сучасних викликів: методичні рекомендації. Київ: Фенікс, 2022. 64 с.
2. Галушко К. Ю. Нація. *Енциклопедія історії України*: Т. 7. Київ: Наукова думка, 2010. 728 с. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Natsiia> (дата звернення: 13.06.2023).
3. Костюк В. В. Становлення феномену національного виховання в історико-педагогічній думці України XIX століття. *Вісник Запорізького національного університету*. 2014. № 1 (22). С. 18–23.
4. Кудря М. Збереження національної ідентичності в контексті глобалізації. *Вища освіта України*. Додаток 4. 2009. Т. 1 (13). 372 с.
5. Макеев С. О. Соціологія. Київ: Знання: КОО, 2005. 455 с.
6. Мірошніченко В. І. Система патріотичного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників: монографія. Хмельницький, 2012. 376 с.
7. Основи розвитку сфери національно-патріотичного виховання: методичний посібник для фахівців у сфері НПВ / О. В. Сіра, В. О. Волков, О. В. Ярошенко. Житомир, Держ. ін-т сімейн. та молод. політики. 2021. 100 с.
8. Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України та визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 № 641: наказ Міністерства освіти і науки України від 06.06.2022. № 527. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MUS37143?an=2> (дата звернення: 28.05.2023).

9. Радіонова Н. В., Швидун Л. Т. Освітня мобільність в екстремальних життєвих ситуаціях. *Вісник Львівського університету. Серія філософські науки: збірник наукових праць*. Гельветика, 2022. Вип. 44. С. 116–121.
10. Свириденко Д. Б. Академічна мобільність: відповідь на виклики глобалізації: монографія. Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. 279 с.
11. Слюсаревський М. М., Блинова О. Є. Психологія міграції: навчальний посібник / Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кіровоград: ТОВ «Імекс ЛТД», 2013. 244 с.
12. Хайдеггер М. Буття і час. Харків: Академічний проєкт, 2003.

References

1. Bondarenko N. V., Kosianchuk S. V. (2022). *Natsionalno-patriotychne vykhovannia u konteksti suchasnykh vyklykiv* [National-patriotic education in the context of modern challenges]: metodychni rekomendatsii. Kyiv: Feniks [in Ukrainian].
2. Halushko K. Iu. (2010). *Natsiia* [Nation]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy*: Kyiv: Naukova dumka URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Natsiia> (accessed: 13.06.2023) [in Ukrainian].
3. Kostyuk V. V. (2014). Stanovlennia fenomenu natsionalnoho vykhovannia v istoryko-pedahohichnii dumtsi Ukrainy XIX stolittia [The formation of the phenomenon of national education in the historical and pedagogical thought of Ukraine in the 19th century]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu – Bulletin of Zaporizhzhya National University*, 1 (22), 18–23 [in Ukrainian].
4. Kudria M. (2009). Zberezhennia natsionalnoi identychnosti v konteksti hlobalizatsii [Preservation of national identity in the context of globalization]. *Vyshcha osvita Ukrainy – Higher education of Ukraine*, 1 (13), 372 [in Ukrainian].
5. Makeiev S. O. (2005). *Sotsiologhiia* [Sociology]. Kyiv: Znannia: KOO [in Ukrainian].
6. Miroshnichenko V. I. (2012). *Systema patriotychnoho vykhovannia maibutnikh ofitseriv-prykordonnykiv* [System of patriotic education of future border guards]: monohrafiia. Khmelnytskyi [in Ukrainian].
7. Sira O., Volkov V., Oiaroshenko O. (2021). *Osnovy rozvytku sfery natsionalnopatriotychnoho vykhovannia* [Fundamentals of development of the sphere of national-patriotic education]: *Metodychnyi posibnyk dlia fakhivtsiv u sferi NPV. Derzh. in-tstimein. ta molod. polityky. Zhytomyr* [in Ukrainian].
8. Pro deyaki pytannya natsional'no-patriotychnoho vykhovannya v zakladakh osvity Ukrainy ta vyznannya takim, shcho vtratyv chynnist', nakazu Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 16.06.2015 № 641 [On some issues of national-patriotic education in educational institutions of Ukraine and the recognition as invalid of the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 16.06.2015 No. 641]: *nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 06.06.2022. № 527*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MUS37143?an=2> (access date: 05.28.2023) [in Ukrainian].
9. Radionova N., Shvydun L. (2022). *Osvitnia mobilnist v ekstryalnykh zhyttievnykh sytuatsiakh* [Educational mobility in extreme life situations]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia filosofski nauky – Bulletin of Lviv University. Series of philosophical sciences. Helvetyka*, 44, 116–121 [in Ukrainian].
10. Svyrydenko D. B. (2014). *Akademichna mobilnist: vidpovid na vyklyky hlobalizatsii* [Academic mobility: a response to the challenges of globalization]: monohrafiia. Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova [in Ukrainian].
11. Sliusarevskyi M. M., Blynova O. Ie. (2013). *Psykhologhiia mihratsii* [Psychology of migration]: navchalnyi posibnyk. Natsionalna akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy, Instytut sotsialnoi ta politychnoi psykhologhii. Kirovohrad: TOV «Imeks LTD» [in Ukrainian].
12. Khaidehher M. (2003). *Buttia i chas* [Genesis and time]. Kharkiv: Akademichnyi proekt [in Ukrainian].